

Research in the Decorative Array of Qajar's Houses in Ardabil (Case Study: Historic House of Haj Mirza Ebrahim Sadeghi)

Mehdi Kazempour *

Assistant Professor, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Maryam Salahi

PhD candidate in Islamic art, Trabiati Modares University Tehran, Iran.

Zahra Yari

Master of Islamic Arts, Tabriz University of Islamic Arts Tabriz, Iran.

Abstract

The use of decorations in Iranian traditional and native architecture has always had a special position. Among the noteworthy architectural contexts for presenting decorative arrays, the homes of wealthy individuals with social and religious credit differ in historical periods, which are now referred to as historical homes. While, many of these houses have been completely demolished or are being demolished, Ardebil's Qajar houses are among the historic houses that feature extensive and varied indigenous decorations. In the meantime, some of Ardebil province's monuments also have durable wooden decorations such as: grille, lattice window, door- window and so on, but among the most prominent are sash windows. There are many monuments from the historical era of Qajar in this province, many of which have sash windows. They are used in various sizes and often in homes. The luxurious and magnificent home of the deceased Haj Mirza Ibrahim Sadeghi is located in the Uç Decan district of Ardabil in the heart of Ardabil's historical context. The monument of Sadeghi's house was built in 1283 AH/1342 SH, which is one of the valuable relics of the Qajar era in the field of residential architecture in Ardabil. It includes artistic features of Qajar period such as: wooden decorations (qavareh bori, mirror decoration, flexure, grille), glass underpainting, murals, inscriptions, gypsum decorations (Moqarnas and stringcourse) and brickwork that are listed in the country's National List of Works. Studies through field observations, interviews, and library studies indicate that the decorations and decorations in Sadeghi's home are among the hallmarks of the Qajar art. Including affiliated wooden decorations to sash window that follow the current pattern in the Northwest region, meaning that the sash window frame is rectangular in shape and with inscriptions with a dominant geometric knot design. This pattern is common in Qajar houses in Tabriz. The use of

qavare bori technique in wooden ornamentation of architecture is common, in the Qajar era and Sadeghi's home was no exception. Given that the history of Sadeghi's house construction dates back to the late Qajar period, new innovations in architectural decorations influenced by Western art are observed on the walls of Sadeghi's house in the form of European landscapes, castles, ships and Corent's column. The presence of western themes alongside indigenous arts such as Moqarnas and stringcourse in the decorating of Sadeghi's house indicates the coexistence of Western and Oriental arrays at a temporal and spatial point; in other words, the artist commits himself to performing indigenous decorations with the religious themes of his time, such as Quranic inscriptions are known in Arasi Hall, and on the other hand, influenced by Western art, he turns to European style painting in King's Hall. Also, by adapting decorations and arrays to other Qajar houses (whether in Ardabil or otherwise), a common concept and theme in them, indicating that a particular pattern of decorations dominated the Qajar period can be found. The data and information were analyzed using a descriptive-analytic approach. The purpose of this study is to investigate the arrays of Sadeghi Historical House in order to identify a particular pattern of Qajar decorations in the Northwest in order to answer the following questions: The Sadeghi Historical House, include what Architectural arrays and ornaments and what are the themes and concepts? Is there a particular pattern of decorations in the Qajar houses in Ardebil with an emphasis on Sadeghi's historic home? What kind of attribute does this template contain?

Keywords: Historical Houses, Sadeghi House, Qajar Period, Ardabil City, Architectural Arrays.

* Email (corresponding author): M.kazempour@tabriziau.ac.ir

بررسی آرایه‌های تزئینی خانه‌های قاجاری شهر اردبیل (مطالعه موردی: خانه تاریخی حاج میرزا ابراهیم صادقی)

مهدی کاظم پور *

استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

مریم صلاحی

دانشجوی دکتری هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

زهرا یاری

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

چکیده

به کارگیری تزئینات در معماری سنتی و بومی ایران همواره جایگاه ویژه‌ای داشته است. از جمله بسترهای درخور توجه جهت ارائه آرایه‌های تزئینی، خانه‌های اشخاص متمول و دارای اعتبار اجتماعی و مذهبی است که امروزه با عنوان خانه‌های تاریخی از آن‌ها یاد می‌شود. خانه مرحوم حاج میرزا ابراهیم صادقی یکی از خانه‌های قاجاری شهر اردبیل است که با داشتن شاخصه‌های هنری دوره قاجار مانند: تزئینات چوبی، نقاشی پشت شیشه، نقاشی دیواری، کتیبه‌نگاری، تزئینات گچی و آجرکاری در فهرست آثار ملی کشور، ثبت گردیده است. لذا ضرورت پژوهش حاضر شناسایی و تحلیل تزئینات این خانه تاریخی به عنوان مطالعات و بررسی - های نگارندگان که از طریق مشاهدات میدانی، مصاحبه و مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته؛ حاکی از آن است که آرایه‌ها و تزئینات موجود در خانه صادقی جزو شاخصه‌های هنر دوره قاجار به شمار می‌آیند. همچنین با تطبیق تزئینات و آرایه‌ها با دیگر خانه‌های قاجاری می‌توان به وجود نوعی مفهوم و مضمون مشترک در آن‌ها پی برد که نشان می‌دهد الگوی خاصی از تزئینات در خانه‌های دوره قاجار حاکم بوده است. داده‌ها و اطلاعات در این پژوهش کیفی با رویکرد توصیفی تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. هدف پژوهش بررسی آرایه‌های خانه تاریخی صادقی جهت شناسایی الگوی خاصی از تزئینات دوره قاجاری در منطقه شمال غربی است. سوالات پژوهش عبارت است از: تزئینات وابسته به معماری در خانه تاریخی صادقی شامل چه مواردی است و بر چه مضامینی دلالت دارد؟ آیا الگوی خاصی از تزئینات در خانه‌های قاجاری شهر اردبیل با تاکید بر خانه تاریخی صادقی حاکم است؟ این الگو دربردارنده چه نوع شاخص‌هایی است؟ به طور کلی میتوان نتیجه گرفت خانه‌های تاریخی متعلق به بازه زمانی قاجار در شهر اردبیل دارای الگوی تزئینی خاصی است که به صورت انواع نقوش گردان و منحنی و کتیبه‌نگاری با استفاده از تکنیک‌های متنوعی از جمله نقاشی پشت شیشه و قواره‌بری به اجرا درآمده است.

واژگان کلیدی:

خانه‌های تاریخی، خانه صادقی، دوره قاجار، شهر اردبیل، آرایه‌های معماری.

* مسئول مکاتبات: M.kazempour@tabriziau.ac.ir

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان «مستندنگاری ارسی خانه‌های تاریخی اردبیل» است که در دانشگاه هنر اسلامی تبریز با همکاری دکتر مهدی کاظم پور، مریم صلاحی و زهرا یاری به انجام رسیده است.

خانه‌های تاریخی و آثار موجود در آن از عناصر شناسه‌ای و نمادین شهری بوده که نشان از ارزش‌ها، فرهنگ و هویت یک جامعه از یک سو و از سویی، چگونگی شیوه زیست و تجسم بخشی ذهنیت ساکنین آن به محیط کالبدی زندگیشان دارد. در دوره قاجار، به پشوانه قوانین ساختمان‌سازی دوره‌های پیشین و نیز نفوذ هنر غربی به هنر اصیل ایرانی، آرایه‌های تزئینی خانه‌های تاریخی طبق الگوی خاص به اجرا درآمدند. الگوی تزئینات معماری در دوره قاجار معرف سه مشخصه و ویژگی بنیادی است: ۱. تأثیرپذیری از معماری اصیل و سنتی ایران ۲. ورود گسترده عناصر هنر مردمی ۳. وابستگی به تأثیرات هنر غربی (Kianmehr et al. 2015). این الگو در مناطق مختلف ایران و در بازه زمانی یکسان (دوره قاجار) تقریباً در بیشتر خانه‌های تاریخی از جمله شهر اردبیل قابل شناسایی است. تعداد بسیار زیادی از خانه‌های تاریخی شهر اردبیل متعلق به دوره قاجار بوده که به ندرت مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. لذا در این پژوهش سعی شده است ضمن معرفی خانه تاریخی صادقی که در فهرست آثار ملی کشور ثبت گردیده، الگوی تزئینات معماری

قاجاری نیز در این خانه تاریخی مورد کنکاش قرار گیرد. خانه تاریخی صادقی از جمله بناهایی است که الگوی تزئینی در آن بواسطه مرمت و بازسازی تا حدودی محفوظ مانده است؛ این در حالی است که بسیاری از خانه‌های تاریخی همجوار با خانه صادقی و دیگر خانه‌های تاریخی شهر اردبیل تخریب و از بین رفته‌اند. بنابراین ضرورت این پژوهش در شناسایی و تحلیل الگوی تزئینات در نمونه‌ای از بناهای قاجاری اردبیل پیش از تخریب به‌دست عوامل طبیعی یا انسانی است. همچنین این پژوهش می‌تواند اقدامی مهم در راستای روزآوری و ترویج مجدد آرایه‌های فراموش شده در تزئین بناهای امروزی باشد. بنابراین هدف پژوهش حاضر بررسی آرایه‌های خانه تاریخی صادقی جهت شناسایی الگوی خاصی از تزئینات دوره قاجاری در منطقه شمال غربی است که در راستای پاسخگویی به سوال اصلی ذیل مطرح گردیده است: تزئینات وابسته به معماری در خانه تاریخی صادقی شامل چه مواردی است و بر چه مضامینی دلالت دارد؟ همچنین پژوهش کیفی و دارای رویکرد توصیفی-تحلیلی می‌باشد.

۱. پیشینه پژوهش

در خصوص خانه‌های تاریخی شهر اردبیل کتب متعددی به نگارش درآمده ولی در هیچ یک از آن‌ها الگوی تزئینی بنا مورد توجه نبوده و صرفاً به ارائه اطلاعاتی از اسامی و موقعیت مکانی بنا اکتفا شده است؛ از جمله جلد دوم کتاب "هویت اردبیل قدیم"؛ شاپور نظری (۱۳۹۵) که محتوا مربوط به گردآوری عکس‌های بناها و آثار تاریخی شهر اردبیل بوده است. مولفان کتاب "در جستجوی هویت شهری اردبیل" (۱۳۸۴) نیز صرفاً فضاهای شاخص شهری را مورد مطالعه قرار داده‌اند که در کتاب "نگاهی به آثار و ابنیه تاریخی اردبیل"؛ بیوک جامعی (۱۳۷۴) نیز اطلاعاتی از این دست ارائه گشته است. در مقالات محدودی از همایش‌های ملی و بین‌المللی نیز معماری خانه‌های قاجاری شهر اردبیل مورد توجه قرار گرفته و هیچ پژوهشی در راستای شناسایی آرایه‌ها و الگوی تزئینی بنا قابل رویت نیست یا به صورت جدی مورد بررسی قرار نگرفته است. بنابر مباحث بیان شده، نوآوری این پژوهش می‌تواند دقت و تمرکز بر موضوعی خاص (تزئین و الگوی تزئینی)، در موضعی ویژه (خانه تاریخی صادقی) و در یک دوره تاریخی (دوره قاجار) باشد.

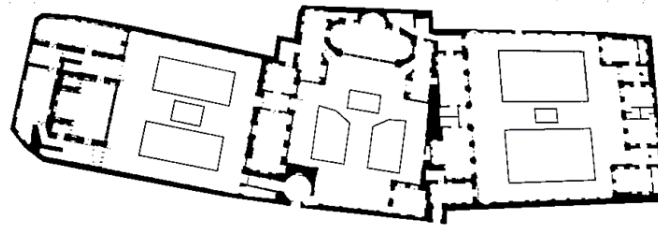
۲. روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و به روش توصیفی تحلیلی انجام شده است. به دلیل نبود پژوهش مکتوب و مدون در رابطه با خانه‌های تاریخی شهر اردبیل، قسمت عمده جمع‌آوری داده و اطلاعات مبتنی بر پیمایش میدانی اعم از مشاهده مستقیم، مصاحبه، تصویربرداری دقیق و استفاده از آرشیو میراث فرهنگی استان اردبیل بوده و در جهت تکمیل بخشی از محتوا نیز منابع کتابخانه‌ای (مقاله، کتاب، طرح پژوهشی) مورد ارجاع قرار گرفته است. نرم افزار مورد

استفاده در پژوهش جهت ارائه الگوهای ترسیمی، Photoshop و Autocad می‌باشد.

۳. پیشینه تاریخی خانه صادقی

خانه تاریخی آقای حاج میرزا ابراهیم صادقی در سال ۱۲۸۳ هجری قمری مطابق با ۱۲۴۲ خورشیدی بنا گردیده (Nazari, 2012, p.329) که از یادگارهای دوره قاجار در شهر اردبیل و حاصل هنر و مهارت معمار برجسته این دوره؛ حاج محمد معمار اردبیلی می‌باشد. این بنا که ساخت آن به مدت چهار سال طول کشیده است یکی از مجموعه بناهای سه‌گانه (خانه میشری، خانه خادم باشی، خانه صادقی) واقع در بافت قدیمی و تاریخی شهر اردبیل؛ محله اوچ‌دکان کوی سرتیپ‌آباد می‌باشد. این خانه تاریخی دارای سه بخش ساختمانی با سه حیاط جهت تأمین فضای لازم برای استفاده‌های گوناگون از قبیل: بخش حسینی (جهت برگزاری مراودات اجتماعی، بخش شاه نشین جهت مراودات رسمی و ارتباط با تجار ایرانی و خارجی)، بخش اندرونی (محل زندگی خانواده صادقی) و بخش خادم نشین (جهت زندگی خادمین خانواده بوده است) (شکل ۱) (Amiri, 2005, p.254). در سال ۱۳۷۹ اقدامات حفاظتی شامل استحکام بخشی اضطراری سقف و ارسی صورت گرفت و از اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۵ مجموعه خانه تاریخی صادقی بعنوان یک کارگاه مرمتی آغاز بکار کرده است. فاز یک این مجموعه در سال ۱۳۸۸ بطور آزمایشی و موقت به عنوان حوزه فنی سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. این خانه تاریخی در ۱۶ اسفند ۱۳۸۶ به شماره (۱۴۴۶۵) در فهرست آثار ملی کشور ثبت گردیده است.

شکل ۱: پلان خانه مرحوم حاج میرزا ابراهیم صادقی، (مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی استان اردبیل)
Fig. 1: House of Haj Mirza Ebrahim Sadeghi house Plan (References: Ardabil Cultural Heritage Archive)

۴. آرایه‌های تزئینی در خانه تاریخی صادقی

خانه صادقی از جمله خانه‌های تاریخی متعلق به دوره قاجار در شهر اردبیل است که ساختمان بنا و آرایه‌های تزئینی آن با توجه به اقدامات مرمتی و حفاظتی صورت گرفته، تا کنون در برابر شرایط نامساعد جوی و عوامل مخرب محفوظ مانده است. در این بنای تاریخی تزئینات گسترده‌ای مطابق تزئینات معماری رایج در دوره قاجار به کار رفته که مهم‌ترین آن‌ها در این پژوهش مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. این آرایه‌های تزئینی عبارتند از: تزئینات چوبی وابسته به پنجره ارسی شامل قواره‌بری، آینه‌بری، گره‌چینی، پارچه‌بری، شبکه‌بری، نقاشی پشت شیشه و دیگر تزئینات موجود در بنا شامل نقاشی دیواری، کتیبه‌نگاری، تزئینات گچی (مقرنس و قطاربندی) و آجرکاری.

۵. تزئینات چوبی (پنجره ارسی)

چوب و فراورده‌های آن در بناهای صد سال اخیر به عنوان مصالحی موثر در ستون‌های چوبی، ساخت پنجره‌های ارسی و تکنیک‌های مختلف گره‌سازی، قواره‌بری و غیره استفاده شده است. چشمگیرترین و پرکارترین آرایه تزئینی در خانه تاریخی صادقی تزئینات چوبی شامل پنجره‌های ارسی و انواع تزئینات وابسته به آن مانند قواره‌بری، گره‌چینی، پارچه‌بری، شبکه‌بری و آینه‌بری است که هر کدام به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفته است. ارسی پنجره‌های بزرگ قدیمی است که عموماً از آلت‌های چوبی خمیده و

شیشه‌های ساده و رنگین ترکیب یافته است و برای باز و بسته کردن، لنگه‌های آن را بالا و پایین می‌کشند (Mosaheb, 2002, p.95) یا دری از اتاق است که درگاه آن، رو به صحن باز شود و دارای چارچوبی است که این در، در جوف آن حرکت کرده و بالا و پایین رود (Dehkoda, 1949, p.1845). در فرهنگ واژه معماری سنتی ایران، گفته شده ارسی پنجره‌های مشبک در ساختمان است که اغلب با آلت‌سازی و شیشه‌های رنگین تزئین می‌شوند (Falah, 1990, p.24). این نوع پنجره‌ها بیشتر به اتاق‌های نشیمن یا پذیرایی باز می‌شدند و در تالارهای بزرگ، کاخ‌ها یا عمارت‌ها از آن‌ها استفاده می‌شده است. در خانه صادقی نیز پنجره‌های تالار شاه‌نشین، گوشوارها (اتاق‌های کناری تالار)، بالاخانه جنوبی و شمالی و شبستان دارای انواع مختلفی از ارسی‌ها هستند که به دست استادکاران مشهور خلخال ساخته شده‌اند (Jamei, 1995, 164). در این بین ارسی تالار شاه‌نشین که در ضلع جنوبی آن قرار دارد و ارسی شبستان بستر مناسبی جهت انواع تزئینات قواره‌بری، آینه‌بری، نقاشی پشت شیشه، گره‌چینی و پارچه‌بری را فراهم آورده است (شکل ۲ و ۳) در حالی که ارسی تالار و گوشوارها بدون تزئینات و ساده ساخته شده است؛ لذا تزئینات پنجره ارسی تالار شاه‌نشین و شبستان مورد بررسی قرار می‌گیرد. فراوانی چوب گردو و چنار در منطقه اردبیل یکی از دلایل استفاده از این دو نوع چوب در تزئینات چوبی می‌باشد.

شکل ۲: پنجره ارسی تالار شاه‌نشین و تزئینات وابسته به آن (قواره‌بری، آینه‌بری، نقاشی پشت شیشه)
Fig.2: Orosi window and decorations related to it

شکل ۳: پنجره ارسی شبستان و تزیینات وابسته به آن (گره چینی و پارچه‌بری)

Fig.3: Orosi window and decorations related to it

های شبستان دارای چارچوب مستطیلی و فاقد اجزای ساختاری مذکور می‌باشند.

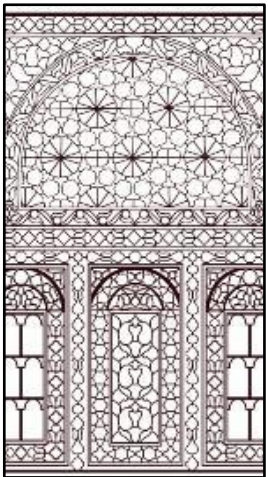
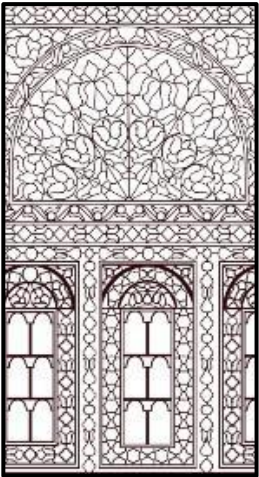
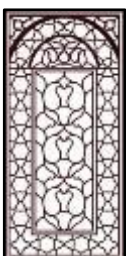
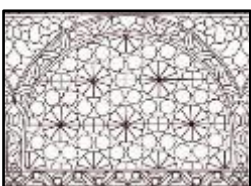
اجزای اصلی تشکیل دهنده پنجره ارسی در تالار شاه نشین خانه صادقی عبارت است از: شاه ارسی، خان ارسی، لنگه، تاج (لبه تاج، نگین تاج، پر تاج)، زمینه تاج، تاج لنگه (جدول ۱ و ۲). ارسی

جدول ۱: معرفی اجزای ساختاری پنجره ارسی، تالار شاه نشین

Table.1: Introduction of structural components of Orosi windows

تصویر	اجزای ساختاری	تصویر	اجزای ساختاری
	۲. خان ارسی: طول ارسی را به قسمت‌های مساوی تقسیم می‌کند و از تاج ارسی برخوردار است. در ارسی خانه صادقی، دو خان ارسی در دو طرف شاه ارسی واقع شده است که هر دو خان ارسی از نظر ابعاد و نوع تزیینات یکسان و مشابه هستند.		۱. شاه ارسی: در برخی ارسی‌ها، ارسی میانی شکل ممتازتری به خود می‌گیرد که شاه ارسی نام دارد. شاه ارسی خانه صادقی از نظر ابعاد و وسعت همانند خان ارسی چپ و راست می‌باشد و صرفاً طرح و نقش در آن متفاوت است.
	۴. تاج و زمینه تاج: در قسمت بالای پنجره ارسی ۳ عدد تاج نیم دایره‌ای قرار گرفته که طرح تاج میانی از دو تاج اطراف متفاوت است		۳. لنگه یا لته: لنگه بخش متحرک ارسی است که به صورت عمودی و ریلی بالا و پایین می‌رود. در ارسی خانه صادقی ۷ لنگه تعبیه شده که لنگه میانی تزیینات شاخص و متفاوتی نسبت به لنگه‌های اطراف داشته که در محدوده شاه ارسی قرار می‌گیرد.

جدول ۲: طرح خطی اجزای ساختاری پنجره ارسی، تالار شاه نشین
Table.2: Linear design of structural components of Orosi windows

اجزای ساختاری	شاه ارسی	خان ارسی	لنگه و تاج لنگه	تاج و زمینه تاج
طرح خطی				

۶. قواره‌بری

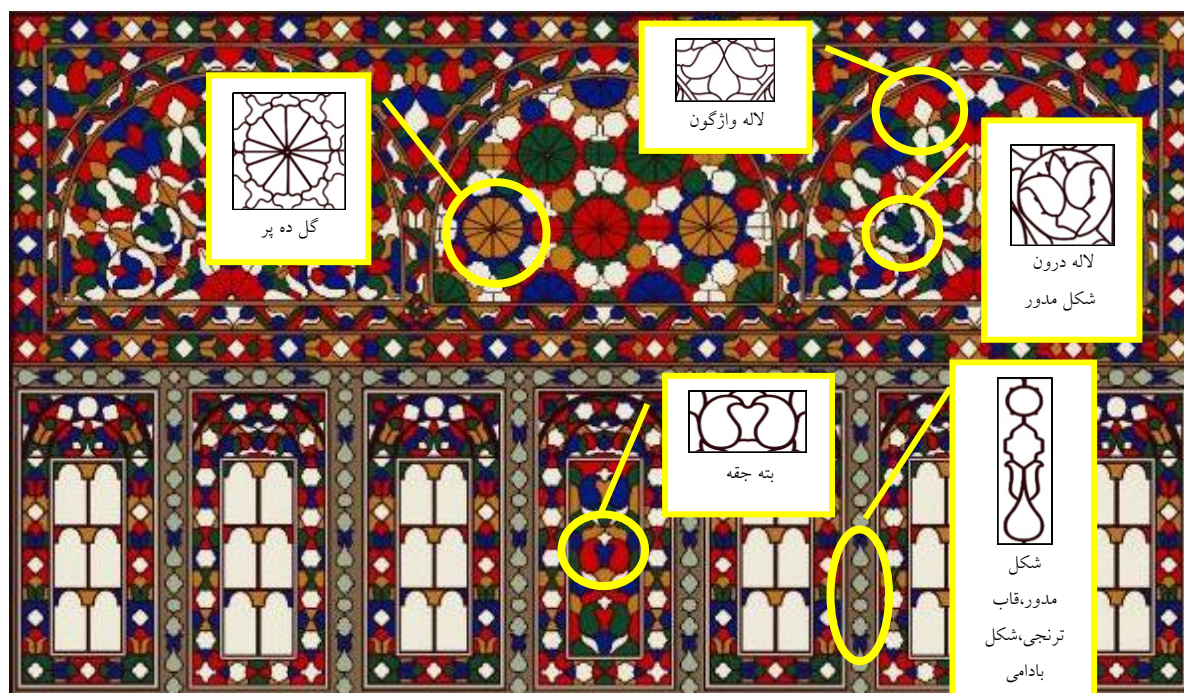
قواره‌بری در فرهنگ معماری سنتی ایران به معنای برش اشکال منحنی از چوب و آجر است. این هنر به دلیل اصالت طرح و نقش و تنوع و زیبایی نقوش، خصوصیات فنی آن مانند استحکام و دوام و نیز نورپردازی خاصی که در ابنیه ایجاد می‌کند، در بسیاری از بناهای اواخر زندیه و قاجار مورد استفاده قرار گرفته است. همچنین در دوره قاجار، ساخت پنجره‌های ارسی با استفاده از تکنیک قواره‌بری از نوآوری‌های تزئینات وابسته به معماری به شمار می‌آید (Sultanzadeh, 1996, p.32). قواره‌بری چوب هنری تکامل یافته از هنر گرچه‌چینی است و همانند آن از کنار هم قرار گرفتن قطعات بریده شده از چوب به نام «آلت»^۱ و اتصال میان آن‌ها ساخته می‌شود. طرح در آثار قواره‌بری به طور معمول از تکرار یک واحد اصلی به نام «واگیره» ایجاد می‌شود. نقشمایه‌ها نیز بیشتر شامل نقوش اسلیمی، بُته، قاب قابی، بندی، گلدانی و حیوانی مانند انواع پرندگان است و در برخی موارد به خصوص در آثار اواخر دوره قاجار، نقوش از نقشمایه‌های هندسی نظیر دایره و بیضی استخراج می‌گردند. کادر این واگیره‌ها شعاعی، مربع و یا مستطیل است که واگیره‌های شعاعی نسبتی مشخص از دایره است. این واگیره‌ها به صورت انعکاسی و گاه انتقالی تکرار می‌شود و نقش اصلی را در متن و یا حاشیه کار رقم می‌زنند (Meamariyan, 2011, p.558). یکی از تزئینات شاخص در پنجره ارسی تالار شاه نشین خانه صادقی، قواره‌بری است که از نظر گستردگی نسبت به سایر تزئینات فضای بیشتری را به خود اختصاص داده

است. طبق گفته مالکان خصوصی بنا، برش قطعات چوبی جهت اجرای فن قواره‌بری در خانه تاریخی صادقی با استفاده از کمان اره و به صورت کاملاً دستی و ایجاد شیار جهت تامین فضای شیشه‌خوری با استفاده از ابزار نوک تیز مانند مغار صورت گرفته است. اتصالات قطعات چوبی نیز از طریق اتصال کام و زبانه می‌باشد (شکل ۴).

شکل ۴: نمونه ای از قواره‌بری، خانه صادقی
Fig.4: Ghavarchbori sample

تکنیک قواره‌بری در پنجره ارسی تالار شاه‌نشین با طرح گردان و منحنی، اسلیمی، گل لاله به همراه برگ، گل لاله واژگون و گل ده پر به اجرا درآمده است (شکل ۵).

شکل ۵: طرح خطی تکنیک قواره‌بری و نقوش به کار رفته در آن، پنجره ارسی تالار شاه‌نشین، مآخذ: (نگارندگان)

Fig.5: Ghavarehbori Linear design and The motifs used in it, (Reference: Authors)

انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان، در این شهر و دیگر شهرها گسترش یافت. (Riyazi, 1911, p.12) در دوره قاجار جهت تزیین بناهای سلطنتی و همچنین زیارتگاه‌ها از آینه کاری به فراوانی استفاده شد و به همین علت این هنر در دوران قاجار روزبه روز رونق گرفت. در خصوص فن آینه‌بری باید گفت کاربرد آینه در تزیین ساختمان به دو صورت رایج بوده که در نوع اول از آینه در پوشش سقف، دیوار، متن بندی‌ها، رسمی بندی‌ها، آونگ‌های آویز (مقرنس‌ها) و انواع کارهای گره بواسطه سطوح چندوجهی استفاده می‌شود مانند تالار آیینی کاخ گلستان و تالارها و اتاق‌های شمس العماره که از نظر زیبایی و ظرافت در آینه‌کاری کم مانند است؛ نوع دوم استفاده از قطعات آینه به صورت تخت و روکوب در چارچوب پنجره ارسی است که به نظر می‌رسد اصطلاح آینه‌بری جهت معرفی این نوع از تزیین مناسب‌تر باشد. به عبارتی آینه‌بری یکی از تکنیک‌های وابسته به ارسی سازی است. نوع استفاده از قطعات آینه در تزیین خانه صادقی نیز از نوع آینه‌بری و محدود به پنجره ارسی تالار شاه نشین است. در آینه‌بری مانند قواره‌بری از قطعات چوبی منحنی با اتصال کام و زبانه استفاده می‌گردد با این تفاوت که فضای بین آلات با آینه پر می‌شود. جهت اجرای این فن در ابتدا طرح اسلیمی و گردان بر روی چوب انتقال یافته و قطعات برش می‌خورند (شکل ۷). با ایجاد شیار فضای لازم جهت استقرار آینه بین آلات چوبی فراهم شده و نهایتاً قطعات آینه برش خورده و در جای اصلی قرار می‌گیرند (شکل ۸). ممکن است آینه بین آلات (در فضای مثبت) یا در زمینه چارچوب (در فضای منفی) قرار بگیرد.

با توجه به تصویر ۵، فضای بین آلات قواره‌بری با شیشه رنگی (رنگ‌های قرمز، زرد، آبی، سبز، سفید و بی رنگ)، آینه و شیشه‌های نقاشی شده پر شده است که شیشه‌های سفید آن از نوع مات و طرحدار بوده و نقوش ظریفی با استفاده از دستگاه‌های مخصوص در سطح آن حک شده است (شکل ۶)؛ مات کردن شیشه با استفاده از اسید کلریدریک به همراه سولفات دوپتاس و سولفات دو سود که بتواند قسمتی از شیشه را در خود حل کند، انجام می‌گرفته است ولی ظاهراً این مواد مقرون به صرفه نبوده لذا از محلول آمونیوم هیدروژن فلورید یا مواد مشابه استفاده می‌شده است (Fanaei, 2008, p.136).

شکل ۶: نمونه شیشه طرح‌دار سفید در تزیینات قواره‌بری، پنجره ارسی تالار شاه‌نشین

Fig.6: An example of patterned glass

۷. آینه‌بری

کاربرد آینه در تزیینات و هنرهای مرتبط با معماری سنتی ایران مربوط به دوره صفوی است. بنابر مدارک موجود، گویا نخستین بار آینه در تزیین بنای دیوان‌خانه شاه طهماسب صفوی در قزوین بکار گرفته شده است. کاربرد آینه در ساختمان، که در قزوین آغاز شد، پس از

شکل ۷: ترسیم طرح با الگو و برش قطعه جهت آماده‌سازی قواره‌ها در فن آینه‌بری

Fig.7: Patterned design and Cut the piece

شکل ۸: قرارگیری قواره‌ها در چارچوب اصلی و تعیین فرم لازم جهت برش آینه

Fig.8: Put the pieces in the main frame

چارچوب) نیز قطعات آینه فضای منفی (زمینه چارچوب) را کاملاً پوشش داده است. در تصویر ۹ رنگ توسی در زمینه وادار، محل قرارگیری قطعات آینه و فن آینه‌بری را نشان می‌دهد (شکل ۹).

در پنجره ارسی تالار شاه‌نشین، باریک‌هایی از آینه به صورت حاشیه تسمه‌ای در تاج شاه‌ارسی، تاج‌های خان‌ارسی و چارچوب لنگه تعبیه شده است. در وادار^۲ ارسی (تیرهای افقی و عمودی

شکل ۹: مکان اجرای فن آینه‌بری در پنجره ارسی تالار شاه‌نشین

Fig.9: Location of mirror cutting technique

توان گفت آینه‌بری خانه‌های قاجاری اردبیل از نظر نوع اجرای فن کاملاً یکسان و مشابه آینه‌بری خانه تاریخی صادقی می‌باشد.

در دیگر خانه‌های قاجاری شهر اردبیل از جمله خانه تاریخی وکیل و حسینیه مجتهد دلجو نیز فن آینه‌بری در زمینه وادار به صورت روکوب به اجرا درآمده که با مشاهدات میدانی صورت گرفته از خانه‌های تاریخی می

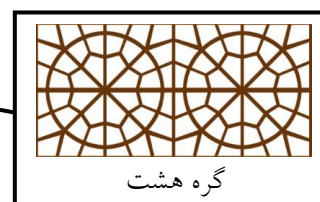
آینه‌بری حسینی مجتهد دلجو	آینه‌بری خانه تاریخی وکیل	آینه‌بری خانه تاریخی صادقی
		

۸. گره‌چینی

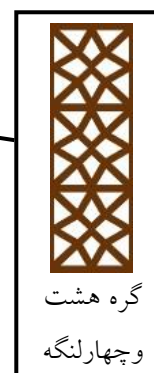
پردازد، در واقع نوعی ترسیم فنی در معماری سنتی ایران محسوب می‌شود (همان). گره‌چینی با اتکا بر هندسه بی‌نظیر، اوج زیبایی هنر ایرانی _ اسلامی را به نمایش گذاشته است. زیباترین این حالت در تزیینات چوبی با ترکیب شیشه‌های رنگی ظریف ایجاد می‌شود.

فن گره‌چینی در پنجره‌های شبستان و پاخور^۳ پنجره ارسی در تالار ارسی خانه صادقی اجرا شده است. از مجموع نه لنگه پنجره چوبی شبستان، در هفت لنگه فن گره‌چینی و پارچه‌بری به صورت توامان و در دو لنگه فقط فن گره چینی به اجرا درآمده است. گره چینی اجرا شده در پنجره‌های شبستان از نوع شیشه‌دار بوده به عبارتی فضای لقطها توسط شیشه پر شده است و نوع گره کار شده، گره هشت، گره هشت و چهار لنگه می‌باشد (شکل ۱۰). گره‌چینی شیشه‌دار معمولاً در فضایی از بنا استفاده می‌شد که به تامین نور و روشنایی نیاز بوده است. اتصالات در گره‌چینی این پنجره‌ها از نوع کام و زبانه بوده که تعداد کام بر روی هر آلت گره به تعداد اتصالات و تلاقی آلات بستگی دارد (شکل ۱۱) (Gholami et al. 2015, (p.72).

نقش هندسی، که اهل فن آن را «گره» می‌نامند، یک شاخه از هنر نقش‌پردازی اسلامی را تشکیل می‌دهد. گره بافت‌های گوناگونی از شکل‌های منظم هندسی است، بافتهای پیچیده‌ای که همگی ترکیبی منظم و همگن دارند و می‌توانند از همه سو گسترش یابند بدون آنکه ترکیب هماهنگ آنها دستخوش تغییر شود. (Nawaii, and Hajj Qasemi, 2011, p.176) گره‌ها نوعی از تزیین معماری ایرانی هستند و براساس قاعده معینی با استفاده از خطوط مستقیم شکل می‌گیرند و آلت‌های گره را به وجود می‌آورند. گره روی کلیه سطوح مستوی و منحنی و با انواع مصالح مختلف از چوب و عاج و گچ و کاشی و آجر و سنگ به تنهایی یا مخلوط آنها قابل اجرا است. (Shearbafe, 2006, p.9) طرح‌های گره‌چینی همان طرح‌های هندسی مانند مثلث، لوزی، مربع و ... هستند که در همگی آنها قطعات چوب، سنگ، آجر، کاشی یا آینه به صورت هندسی برش داده یا تراش داده شده‌اند. ساده‌ترین حالت ممکن این هنر که در آجر استفاده می‌شده تا ظریف و پیچیده‌ترین حالت آن که در چوب و شیشه و آینه‌کاری دیده می‌شود، همه از الگوهای هندسی پیروی می‌کنند. در این هنر مرحله تئوری را گره‌چینی و مرحله عملی را گره سازی می‌گویند. مرحله گره‌چینی که به مقدمات کار و ترسیم می

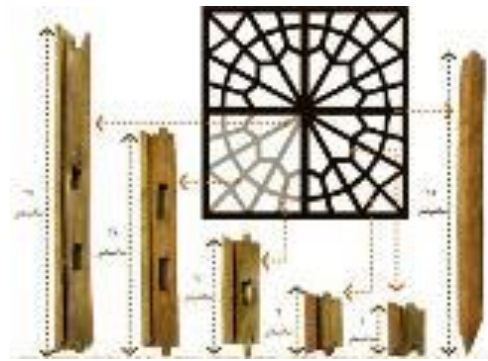
گره هشت

گره هشت و چهار لنگه

شکل ۱۰: گره چینی شیشه‌دار در پنجره شبستان تالار ارسی، خانه صادقی

Fig.10: Gerchchini By glass

شکل ۱۱: قطعات و نحوه اتصالات کام و زبانه در فن گره چینی پنجره شبستان، خانه صادقی
Fig.11: Parts and how to connect (Gholami et al. 2015, p.72)

های دیگر نیز قطعات شیشه درون لقطها دچار آسیب و شکستگی شده است (شکل ۱۲).

در چهار لنگه از پنجره‌های شبستان، گره چینی محور افقی چارچوب، فرو ریخته و در حال اقدامی در جهت مرمت و بازسازی آن صورت نگرفته است. در پنجره

شکل ۱۲: بخش آسیب دیده در گره چینی پنجره شبستان، خانه صادقی
Fig.12: Damaged part of the window

استفاده می‌شده که در معرض تماس و برخورد بوده، لذا بواسطه توپر بودن فضای گره، مقاومت بیشتری را فراهم می‌نموده است.

در پاخور پنجره ارسی تالار نیز گره چینی توپر چوبی با نوع دیگری از گره «هشت و چهار لنگه» به اجرا درآمده است (شکل ۱۳). معمولاً گره چینی توپر در نقاطی از بنا

شکل ۱۳: گره چینی توپر در پاخور پنجره ارسی تالار، خانه صادقی
Fig.13: Gerehchini in the Orosi window

۹. پارچه‌بری

صورت می‌گیرد. در هفت لنگه از پنجره‌های چوبی شبستان در تالار ارسی خانه صادقی، فن پارچه‌بری به همراه روش شبکه‌بری در چارچوب داخلی و زمینه تاج جناغی شکل به اجرا درآمده است (شکل ۱۴). لازم به ذکر است در فن پارچه‌بری جهت ایجاد نقوش از روش شبکه‌بری استفاده می‌گردد که فضای شبکه‌بری در این پنجره‌ها بوسیله شیشه‌هایی به رنگ آبی، قرمز، زرد و سبز پر شده است.

در این روش طرح بر روی دو چوب هم اندازه، هم شکل و اصطلاحاً یکپارچه منتقل شده و با قرار دادن دو قطعه بر روی یکدیگر، برش نقوش بر روی زمینه به صورت شبکه‌ای صورت می‌گیرد. در پایان با در نظر داشتن طرح، از شیشه‌های رنگی جهت استفاده در بین دو چوب یکپارچه مشبک شده استفاده می‌شود (Madhoushian Nejad and Askari, 2016, p.84) به عبارتی اجرای نقوش مشبک در پارچه‌بری با استفاده از فن شبکه‌بری

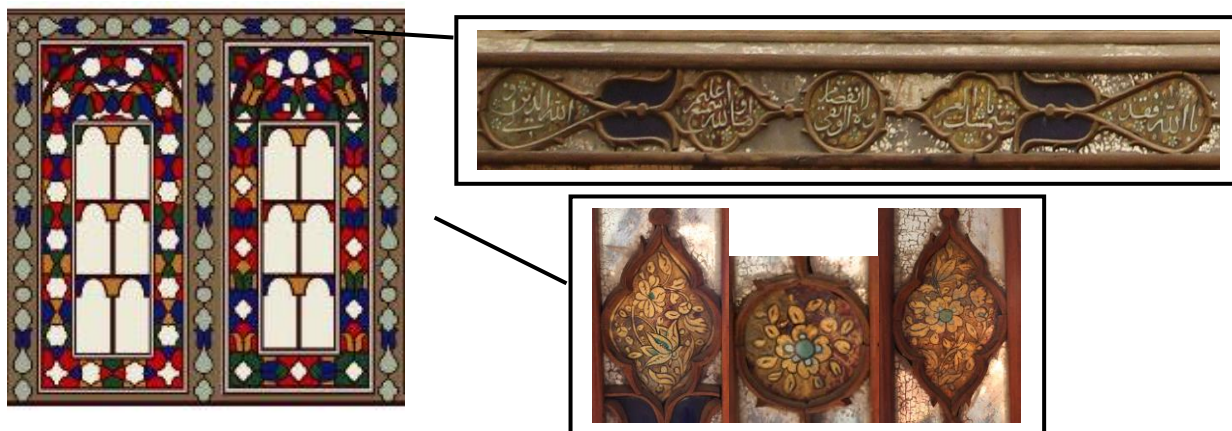
شکل ۱۴: فن پارچه‌بری و شبکه‌بری در پنجره‌های شبستان تالار ارسی خانه صادقی

Fig.14: Moshabbac technique in the Orossi window

۱۰. نقاشی پشت شیشه

شامل گل پنج‌پر، ساقه و برگ به گونه‌ای که هر سه آیه از ابتدا تا انتهای محور افقی درون آلات قواره بری گنجانده شده به اجرا درآمده است. قطعات شیشه در محورهای عمودی چارچوب نیز با نقوش ختایی شامل گل پنج‌پر و شش‌پر، برگچه، غنچه، برگ کنگره‌دار، لوتوس، گل لاله، ساقه و برگ به رنگ طلایی و سبز دیده می‌شود (شکل ۱۵).

در وادار پنجره ارسی تالار شاه نشین، قطعاتی از شیشه های نقاشی شده به ضخامت ۱ الی ۲ میلیمتر، فضای بین آلات قواره بری شامل اشکال مدور، ترنجی و بادامی را پوشانده است. تمامی نقاشی‌ها در پشت شیشه اجرا شده به گونه‌ای که شیشه نقش محافظ را در برابر تماس اشیا با سطوح نقاشی شده داشته است. در پشت این شیشه‌ها، آیات ۲۵۵ الی ۲۵۷ سوره مبارکه «بقره» (آیت الکرسی) با رنگ سفید در زمینه‌ای از نقوش گیاهی طلایی رنگ

شکل ۱۵: تکنیک نقاشی پشت شیشه در محور افقی و عمودی چارچوب، پنجره ارسی تالار شاه نشین

Fig.15: Painting technique behind glass

۱۳۸۷، ۱۳۷). طبق گفته مالکان خصوصی خانه‌های تاریخی شهر اردبیل، در ابتدای کار کتیبه‌ها به صورت معکوس در پشت شیشه، ترسیم می‌گشت به طوری که پس از قرارگیری در محل اصلی به طرز صحیح قابل رویت بوده است. با دقت در قطعاتی از کتیبه نگاری‌ها، خطا در رسم الخط و عدم اجرای بی‌عیب و نقص در حروف به وضوح قابل مشاهده است که خود دلیلی بر طراحی و نقاشی معکوس می‌باشد.

با دقت در شیشه‌های نقاشی شده می‌توان گفت نقاشی در چند سطح یا لایه صورت می‌گرفته است به این ترتیب که در ابتدا طرح بر روی شیشه ترسیم می‌گشت و در مرحله بعد رنگ آمیزی نقوش صورت می‌گرفت و در نهایت زمینه نقوش به رنگ طلایی پوشش داده می‌شد (شکل ۱۶). رنگ‌های مورد استفاده در نقاشی پشت شیشه همان اکسید فلزات مختلف به صورت پودر بوده که با ترابانتین و روغن مخصوص مخلوط می‌شده است. همچنین رنگ طلایی نیز از آب طلا با خلوص ۱۲ درصد تهیه میشد (فناپی،

شکل ۱۶: پشت و روی قطعه ای از شیشه نقاشی شده، دوره قاجار
Fig.16: A piece of painted glass

۱۱-۱. پرندگان و جانوران

در حد فاصل ستون‌های نقاشی شده در ازاره دیوار شاه‌نشین، نقش طاووس دیده می‌شود؛ احتمال می‌رود نقش جانوران دیگری نیز وجود داشته که متأسفانه به دلیل نبود اطلاعات جامع قبل از مرمت و از بین رفتن نقاشی‌ها بعد از مرمت بنا، فقط به معرفی نقش طاووس اکتفا می‌گردد. طاووس در آیین زرتشت به مثابه مرغی مقدس مورد توجه بوده است. طبری در مورد آتشکده‌ها و معابد زرتشتی که تا قرن سوم هجری باقی بوده، اشاره می‌کند که در نزدیکی آتشکده‌ی بخارا مکان خاصی برای نگهداری طاووس ها اختصاص داده شده بود (Jorgensen, 1986, p. 131). نقش تزئینی طاووس در بسیاری از آثار هنر دوره اسلامی نیز دیده می‌شود. در این دوره، این نقش اغلب با مفاهیم مذهبی همراه می‌گردد؛ امام علی (ع) در خطبه ۱۶۵ نهج‌البلاغه از طاووس به عنوان شگفت‌انگیزترین پرندگان در آفرینش یاد کرده و رنگ پرهای آن را با پارچه‌های زیبای پُر نقش و نگار و پرده‌های رنگارنگ یمنی مقایسه می‌کند. نقش طاووس در آثار هنری دوره قاجار به نسبت قابل توجهی در مقایسه با دیگر نقوش مورد توجه و استفاده قرار می‌گیرد (جدول ۴). این نقش در شاه‌نشین خانه صادقی نیز اجرا شده است (شکل ۱۷). تلاش هنرمند در جهت ارائه شمایل طبیعت‌گرا از طاووس بوده اما به درستی نتوانسته است صورتی طبیعی از آن ارائه دهد.

۱۱. نقاشی دیواری

در دوره قاجار نقاشی از نوع غربی آن ظهور و بروز می‌یابد. تحولات اساسی در همه شئون زندگی و بالطبع در معماری و تزئینات وابسته به آن روی می‌دهد. اشکال تزئینی در این دوره به تدریج تحت تأثیر هنر غرب، به سمت طبیعت پردازی و فاصله گرفتن از فرم‌های تجریدی و انتزاعی پیش می‌رود و در تزئینات بناها به وضوح می‌توان مشاهده کرد که نقوش تا حدودی فرم طبیعی به خود می‌گیرند. تشابهات فراوانی در موضوعات ارائه شده از نقاشی‌های اروپایی در خانه‌های قاجاری شهر اردبیل وجود دارد. به طور کلی نقاشی دیواری خانه صادقی را از نظر موضوعی می‌توان در سه گروه مورد بررسی قرار داد: نقش پرندگان و جانوران، نقش گلدان دسته‌دار به همراه گل‌های رز فرنگی، دورنمای مناظر طبیعی و اروپایی، سرستون‌هایی با برگ لوتوس و سبک نقوش اروپایی. متأسفانه در حال حاضر، به دلیل شرایط نامساعد محیطی درصد بالایی از این نقاشی دیواری آسیب جدی دیده که در جریان مرمت بنا نیز مورد توجه قرار نگرفته است. به دلیل آثار اندک باقی مانده از نقوش در سطح دیوار و عدم وضوح آن، جهت معرفی نقوش، به عکس‌ها و اطلاعات قبل از مرمت بنای صادقی استناد می‌گردد.

جدول ۴: طاووس در آثار هنری دوره قاجار

Table.4: Peacock in Qajar period works of art

<p>حجم طاووس، موزه ایران باستان (تهران)، دوره ناصرالدین شاه قاجار</p>	<p>نقش طاووس، نقاشی دیواری خانه حریری، تبریز</p>	<p>نقش طاووس، سجاده</p>

شکل ۱۷: نقش طاووس، نقاشی دیواری تالار شاه نشین، خانه صادقی، ماخذ: آرشیو میراث فرهنگی استان اردبیل (تصویر بازسازی شده: نگارندگان)
Fig.17: Peacock motif in mural (References: Ardabil Cultural Heritage Archive),(Reconstructed image: Authors)

۱۱-۲. گلدان دسته‌دار به همراه گل‌های رز فرنگی

نقش گلدان پر از گل از جمله نقوشی است که سطح قابل توجهی از نقاشی دیواری خانه‌های قاجاری را به خود اختصاص داده است. در نقاشی دیواری خانه صادقی مجموعه‌ای از گل‌های رز فرنگی و غنچه همراه با ساقه‌های رونده در جهت عمودی درون گلدان قرار گرفته‌اند و در اطراف پایه‌ی گلدان نیز دو شاخه گل روییده است (شکل ۱۸). نقش گلدان پر از گل در زمینه‌ای ساده به رنگ سفید و یا کرم به اجرا درآمده تا از نظر بصری، خود نقش تاکید و جلوه بیشتری داشته باشد با توجه به اینکه وجود رنگ‌های نارنجی، لاک‌ی، لاجورد، صورتی و آبی در زمینه ساده و اجرای قرینه نقش گل در بالای گلدان، این تاکید را چند برابر می‌نماید. در نظر گرفتن

کادرهای کشیده و مستطیلی برای این نقش و قرارگیری منظم گل‌ها از اندازه بزرگتر به کوچک در محور عمودی و از پایین به بالا از جمله اصولی است که نقاش در تلاش بوده آن را ارائه داده به طوری که نگاه مخاطب را به بالا و اوج سوق می‌دهد. در بیشتر موارد نقش گلدان به صورت پایه‌دار همراه با دو دسته به رنگ طلایی، اگر یا نقره‌ای نقاشی شده که نشان‌دهنده تلاش هنرمند در ارائه تصویری طبیعی و مشابه از گلدان‌های مورد استفاده عصر قاجار در خانه‌های درباری است. شباهتی که در نقش گلدان در نقاشی خانه صادقی و خانه حریری در تبریز وجود دارد قابل مقایسه است اما با وجود شباهت موجود در ترکیب‌بندی، تفاوت‌های زیادی در کیفیت نقوش وجود دارد (جدول ۵).

شکل ۱۸: نقش گلدان و تصویر بازسازی شده از آن، نقاشی دیواری تالار شاه نشین، خانه صادقی، آرشیو میراث فرهنگی استان اردبیل (تصویر بازسازی شده: نگارندگان)

Fig.18: Vase motif(References: Ardabil Cultural Heritage Archive),(Reconstructed image: Authors)

جدول ۵: مقایسه نقش گلدان پر از گل در خانه قاجاری اردبیل و تبریز، ماخذ: نگارندگان

Table.5: Comparison of vase motif in Qajar house of Ardabil and Tabriz,(Reference: Authors)

		
خانه ابراهیمی اردبیل	خانه صادقی اردبیل	خانه حریری تبریز

۱۱-۳. دورنمای مناظر طبیعی و اروپایی

نقاشی که در این گروه قرار می‌گیرند (شکل ۱۹) با تاثیر شدیدی از نقاشی غرب تصویر شده به نحوی که به طرز مشخصی به نقاشی

های رئالیستی نقاشان اروپایی شباهت دارد؛ نقاش با درک ناقصی از پرسپکتیو نقاشی غرب و گهگاه با سایه‌روشن این تصاویر را رقم زده است (Madhoushian Nejad and Askari, 2016, p.84).

شکل ۱۹: دورنمای مناظر طبیعی و تصویر بازسازی شده از آن، نقاشی دیواری تالار شاه نشین، خانه صادقی، آرشو میراث فرهنگی استان اردبیل (تصویر بازسازی شده: نگارندگان)

Fig.20: Landscape perspective (References: Ardabil Cultural Heritage Archive), (Reconstructed image: Authors)

۱۱-۴. ستون و سرستون

در ازاره دیوار تالار شاه‌نشین ستون‌هایی با سرستون‌های زنگی شکل در فواصل یک متری به اجرا درآمده است که شباهت بسیاری به فرم کورنتی معماری یونان دارد. در این سبک سرستونی به شکل کاسه زنگ رو به بالا با آرایش برگ کنگری بر گرد آن وجود دارد

که تجمل، شکوه و جلال بیشتری القا می‌نماید (Hatam, 2004, p.65). این سرستون کورنتی به رنگ لاجورد و برگ‌های کنگری آن به رنگ طلایی در ازاره تالار نقاشی شده است (شکل ۲۰). این سرستون نمونه بارزی از حضور موضوعات غربی در نقاشی دیواری خانه‌های قاجاری بویژه خانه تاریخی صادقی است.

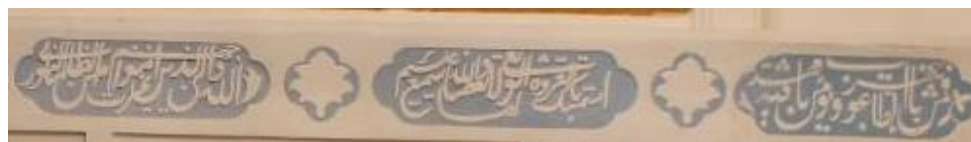
شکل ۲۰: ستون و سرستون و تصویر بازسازی شده از آن، نقاشی دیواری تالار شاه نشین، خانه صادقی، آرشو میراث فرهنگی استان اردبیل (تصویر بازسازی شده: نگارندگان)

Fig.21: column pattern in the Mural (References: Ardabil Cultural Heritage Archive), (Reconstructed image: Authors)

۱۲. کتیبه‌نگاری

از خط و خوشنویسی در قرون مختلف برای تزیین و آرایش بنا در نمای خارج و داخل استفاده شده است. استفاده از این عنصر هم به عنوان تزیین و هم در راستای اشاعه تفکر اسلامی همواره مورد توجه بوده تا جایی که در دوره قاجار شاهد استفاده از این عنصر تزیینی و مفهومی در اندرونی خانه‌های شخصی نیز هستیم. در خانه تاریخی صادقی کتیبه‌هایی با آیات ۲۵۵ الی ۲۵۷ سوره مبارکه «بقره» (آیه الکرسی) در دورتادور دیوار تالار ارسی با خط ثلث و به صورت برجسته به اجرا درآمده است؛ کتیبه‌ها در این مکان از نوع گچی بوده که زمینه خطوط با رنگ آبی پوشش داده شده است (شکل ۲۱). لازم به ذکر است که آیات مبارکه مذکور هم در تالار شاه‌نشین و هم در تالار ارسی مورد استفاده قرار گرفته است. با بررسی‌های به عمل آمده،

استفاده از آیات مبارکه ۲۵۵ الی ۲۵۷ سوره مبارکه بقره که تحت عنوان «آیه الکرسی» مطرح است در بعضی دیگر از خانه‌های قاجاری شهر اردبیل مانند خانه وکیل نیز دیده شده است؛ لذا وجود این آیه مبارکه در اکثر خانه‌های قاجاری اردبیل قابل تامل و بررسی است و احتمالاً تاکید بر مضمون را به دنبال دارد. در روایات شیعه و سنی آمده است که این آیه به منزله قله قرآن است و بزرگترین مقام را در میان آیات دارد. در این آیه شانزده مرتبه نام خداوند و صفات او مطرح شده است. به همین سبب آیه الکرسی را شعار و پیام توحید دانسته‌اند همچنین مضمون آیه بر این نکته تاکید دارد که تنها سرپرست مومنان خداست و نسبت او به مومنان، نسبت خاص و ولایی است، لذا هر کس تحت ولایت خداوند قرار نگیرد، طاغوت بر او ولایت می‌یابد (Gharati, 1996, p.416).

شکل ۲۱: کتیبه‌نگاری گچی در تالار ارسی، خانه صادقی
Fig.22: Gypsum inscription

۱۳. تزیینات گچی

تزیینات گچی به دو صورت مقرنس و قطاربندی در خانه تاریخی صادقی اجرا شده است. مقرنس یکی از انواع تزیینات گچبری در بناهای دوره اسلامی است که در لغت‌نامه «آنچه به شکل نردبان و پله پله ساخته شده است، قسمتی زینتی که در اتاق‌ها و ایوان‌ها به شکل‌های گوناگون گچبری کنند، کنگره‌دار، قرنیزدار» (Moein, 1992, p.4296) معرفی شده است. انواع مختلف مقرنس به خصوص نمونه‌های ساده آن، پیش از ظهور اسلام در ایران به کار می‌رفت (Haji Seyed Javadi, 2015, p.127) در دوره قاجار، مقرنس با توجه به روش‌های دوره

صفوی معمول بود به این علت که سبک ساختمانی و تزیینی دوره صفوی چنان کامل و مطلوب بوده که در تمام دوره‌های افشاریه، زندیه و قاجار از آن تقلید می‌شد (same, 138 and 139). با توجه به رایج بودن مقرنس کاری در تزیینات ابنیه دوره قاجار، خانه صادقی نیز دارای مقرنس‌های گچی در بخش‌های مختلف می‌باشد؛ در سردر دو گوشوار کناری در حیاط و همچنین درون تالار شاه نشین مقرنس‌هایی از نوع لانه زنبوری اجرا شده است. مقرنس‌های درون طاقچه یا سکوه‌های فرورفته در داخل دیوار شاه‌نشین نیز از نوع مقرنس‌های پتکانه‌ای است که با قوس کنگره‌دار، کولی‌دار، دالبری تزیین شده‌اند. (شکل ۲۲).

شکل ۲۲: مقرنس لانه زنبوری در داخل تالار شاه‌نشین (سمت راست) و در گوشوار کناری حیاط (سمت چپ)
Fig.23 Mogharnas that looks like a beehive

قطاربندی نوعی مقرنسی است که در یک خط مستقیم بین طاق و دیوارهای یک اتاق کار شده باشد (شکل ۲۳).

در دورتادور سقف تالار شاه نشین نیز نوع دیگری از تزیینات گچی به اجرا درآمده است که اصطلاحاً قطاربندی نامیده می‌شود.

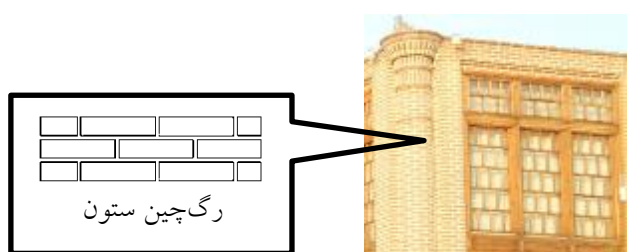
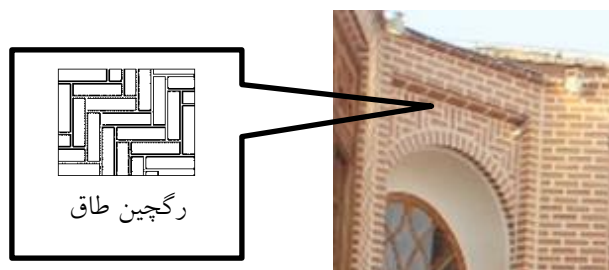
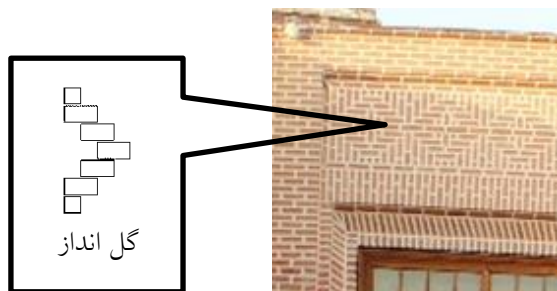

شکل ۲۳: قطاربندی سقف در تالار شاه نشین
Fig.24: Mogharnas on the roof

۱۴. آجرکاری

از دوران سلجوقیان به بعد هنرمندان و معماران ایرانی به فکر نماسازی و تزیین بناهایی که می‌ساختند، افتادند (Zomorshidi, 1986, p.27)؛ لذا آجر از مصالح بومی و کارآمد در معماری ایران است که هم در تزیین و هم در ساخت بنا استفاده شده است (Momeni, Attarian, Mirzavand, 2016, p.125) و صرفاً نقش پرکنندگی جزرها و یا دیوارسازی نداشته است. نحوه قرارگیری آجر در چیدمان انواع متنوعی از الگوهای تزیینی بوجود می‌آورد که آجرچینی رگ‌چین، گل‌انداز، پتکین، گره‌سازی و خوون‌چین در بناهای دوره قاجار دیده شده است. نمای

آجری خانه صادقی روی آزارهای از سنگ تیشه‌ای به ارتفاع ۱/۵ متر به شیوه‌های گوناگون به اجرا درآمده که بیشترین نوع آن، آجرکاری رگ چینی است. این شیوه آجرچینی در پله‌ها، ستون و سرستون، جدار بیرونی دیوار تالار شاه‌نشین و تالار ارسی، جدار بیرونی دیوار بالاخانه شمالی و جنوبی و محدوده‌ای از سطوح بالای دیوار پنجره‌ها و بالای طاق گوشوارهای کناری کار شده است. نوع دیگر آجرچینی در این بنا به شیوه گل‌انداز است که در جدار بیرونی تالار شاه‌نشین، بالای پنجره ارسی اجرا شده است (شکل ۲۴).

شکل ۲۴: انواع آجرکاری در حیاط خانه صادقی

Fig.25: Types of brickwork

با آجرچینی خانه صادقی مورد تطبیق قرار گرفته است (جدول ۶). با وجود اختلاف جغرافیایی شیوه مشترکی در نحوه آجرچینی این سه خانه اتخاذ شده است. بنابراین می توان گفت نوع آجرچینی دوره قاجار تا حدودی در مناطق غربی و شرقی یکسان و مشابه بوده است.

با بررسی آجرکاری خانه‌های دوره قاجار که از نظر محدوده جغرافیایی یکسان نیستند و همچنین خانه‌هایی که در یک محدوده جغرافیایی واقع شده‌اند، تشابهاتی بین آن‌ها دیده می‌شود. جهت تطبیق این موضوع آجرچینی خانه تاریخی سوزنگر شهر دزفول و خانه میرفتاحی در شهر اردبیل

جدول ۶: مقایسه آجرچینی در خانه قاجاری اردبیل و دزفول، ماخذ: نگارندگان

Table.6: Comparison of bricklaying in the historical house of Ardabil and Dezful, (Reference: Authors)

نوع طرح	خانه صادقی	خانه سوزنگر	خانه میرفتاحی	طرح ترسیمی
رگچین طاق				
رگچین ستون				

اهم نتایج به دست آمده از شناسایی آرایه‌های تزئینی خانه تاریخی صادقی به شرح زیر است:

تزئینات چوبی وابسته به پنجره ارسی از الگوی رایج در منطقه شمال غرب پیروی نموده به این معنی که چارچوب پنجره ارسی مستطیلی شکل و دارای کتیبه با طرح غالب گردان و پاشنه با طرح غالب گره هندسی است. این الگو در خانه‌های قاجاری شهر تبریز رایج است. در دوره قاجار استفاده از فن قواره‌بری در تزئینات چوبی وابسته به معماری رایج می‌گردد که خانه صادقی نیز از این مقوله مستثنی نبوده است. با توجه به اینکه تاریخ ساخت خانه صادقی مربوط به اواخر دوره قاجار است؛ در این مقطع زمانی نوآوری‌ها و اصولی نوین متأثر از نفوذ هنر غربی در تزئینات معماری صورت می‌گیرد که مضامین وام گرفته از قاشی اروپایی در دیوار خانه صادقی از این قبیل است؛ از جمله نقش مناظر

پی نوشت

۱. چوبهایی که در ساختن پنجره به کار می‌روند. قطعاتی از چوب که با طرح و شکل مشخص تراشیده شده و در ساخت پنجره مشبک به کار می‌روند.
۲. ستون‌های عمودی چارچوب و ستون‌هایی که به

اروپایی، قلعه، کشتی و سرستون‌های کورنتی. وجود مضامین غربی در کنار هنرهای بومی نظیر مقرنس و قطاربندی در تزئین خانه صادقی نشان از همزیستی آرایه‌های غربی و شرقی در یک مقطع زمانی و مکانی است؛ به عبارتی هنرمند از یک سو خود را پایبند به اجرای تزئینات بومی با مضامین دینی عصر خود مانند کتیبه‌های قرآنی در تالار ارسی دانسته و از سویی دیگر متأثر از هنر غرب به کشیدن نقاشی به سبک و سیاق اروپایی در تالار شاه نشین روی می‌آورد. همچنین با تطبیق الگوی آجرکاری خانه صادقی با نمونه‌های دیگری از خانه‌های قاجاری در محدوده جغرافیایی متفاوت (جنوب)، این نکته برداشت می‌شود که الگوی خاص و قابل تعمیم در معماری اواخر دوره قاجار در ایران رایج بوده که شباهت تزئینات خانه صادقی و خانه سوزنگر شهر دزفول دلیل بر این ادعاست.

صورت طولی پنجره ارسی را به قسمت‌های مساوی برای لنگه‌ها تقسیم می‌کند، وادار نام دارد. ۳. پاخور: به قسمت پایین یا افقی چارچوب پنجره ارسی، پاشنه یا پاخور اطلاق می‌شود که معمولاً با تزئیناتی هرچند مختصر همراه بوده است.

References

- Amiri, Peyman (2005). In Search of Urban Identity in Ardebil. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development. [in Persian]
- [امیری، پیمان. (۱۳۸۴). در جستجوی هویت شهری اردبیل. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1949). Dehkhoda dictionary. Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- [دهخدا، علی اکبر. (۱۳۲۸). لغت نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران]
- Falah, Said. (2001). A word culture of Iranian traditional architecture. Tehran: cumyab. [in Persian]
- [فلاح، سعید. (۱۳۷۹). فرهنگ واژه‌ای معماری سنتی ایران. تهران: کامیاب]
- Fanaei, Zahra (2008). Satiation in Iranian Crafts. Najaf Abad: Islamic Azad University Press Najaf Abad Branch. [in Persian]
- [فناهی، زهرا. (۱۳۸۷). سیری در صنایع دستی ایران. نجف‌آباد: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد]
- Gharati, Mohsen. (1996). Interpretation of light. Tehran: Cultural Center Lessons from the quran. [in Persian]
- [قرآتی، محسن. (۱۳۷۵). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن]
- Gholami, Gholamhossein, Kavian, Mojtaba, Abdzadeh, Manijeh (2015). The technique of wooden knot technology in historical houses of Gorgan. Scientific, Technical, Artistic Quarterly, Asar (68), 78-65. [in Persian]
- [غلامی، غلامحسین، کاویان، مجتبی، عبدزاده، منیژه. فن شناسی گره سازی چوبی در خانه های تاریخی گرگان. فصلنامه علمی، فنی، هنری اثر. (۶۸)، (۶۵-۷۸)]
- Haji Seyed Javadi, Mohsen. (2015). Geometry of Motifs in Iranian Crafts 2, Tehran: Payame Noor University. [in

- Persian]
- [حاجی سیدجواد، محسن. (۱۳۹۴). هندسه نقوش در صنایع دستی ایران ۲، تهران: دانشگاه پیام نور]
- Hatam, GholamAli (2004). Islamic Art and Civilization 2. Tehran: Payame Noor University. [in Persian]
- [حاتم، غلامعلی. (۱۳۸۳). هنر و تمدن اسلامی ۲. تهران: دانشگاه پیام نور]
- Imam Ali (AS). (2000). Nahj al-Balagha. Translated by Mohammad Dashti, Qom: Parsian Publications. [in Persian]
- [نهج البلاغه. (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات پارسیان]
- jamei, Buick. (1995). A Look at Ardebil Historical Works and Buildings. Third edition. Ardebil: Buick Jamei. [in Persian]
- [جامعی، بیوک. (۱۳۷۴). نگاهی به آثار و ابنیه تاریخی اردبیل. چاپ سوم. اردبیل: بیوک جامعی]
- Kian Mehr, Ghobad, Taghavinejad, Bahareh, Mirsalehian, Sedigheh (2015). Typology of qavareh bori Decorations in Solar Form Doors (Case Study: Doors of the Royal Qajar Monuments of Tehran). Negra Scientific quarterly. (34). 102-84 [in Persian]
- [کیانمهر، قباد، تقوی‌نژاد، بهاره، میرسالخیان، صدیقه. (۱۳۹۴). گونه شناسی تزئینات قواره بری در فرم خورشیدی درها (مطالعه موردی: درهای بناهای سلطنتی دوره قاجار تهران). فصلنامه علمی پژوهشی نگره. (۳۴). ۱۰۲-۸۴]
- Madhoushian Nejad, Mohammad, Askari Elmuti, Hojjatollah. (2016). Qualitative and quantitative differences in the evolution of Qajar sash window in Tabriz. Journal of Art and Architecture (Fine Arts - Visual Arts) (68), 77-84. [in Persian]
- [مدهوشیان نژاد، محمد، عسکری الموتی، حجت اله. (۱۳۹۵). تمایزهای کیفی و کمی در سیر تحول ارسی‌های قاجاری تبریز. مجله هنر و

- [معماری (هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی). (۶۸)، ۷۷-۸۴]
Meamariyan, Gholam Hossein. (2011). Iranian Architecture. Tehran: Soroush Danesh. [in Persian]
[معماریان، غلام حسین. (۱۳۹۰). معماری ایرانی. تهران: سروش دانش]
Mocin, Mohammad (1992). Mocin dictionary. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
[معین، محمد. (۱۳۷۱). فرهنگ معین. تهران: امیرکبیر]
Momeni, Corush, Attarian, Corush, Mirzavand, Azin. (2016). A Comparative Study of the Brick Decoration Features of Akhund Abou Khorramabad House and Dezful Souzanger House. Scientific, Technical, Artistic Quarterly, Asar (73). 142-123 [in Persian]
[مومنی، کوروش، عطاریان، کوروش، میرزاوند، آذین. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی ویژگی‌های تزئینات آجرکاری خانه آخوند ابوی خرم آباد و خانه سوزنگر دزفول. فصلنامه علمی فنی هنری اثر. (۷۳). ۱۴۲-۱۲۳]
Mosaheb, Gholamhossein (2002). Persian Encyclopedia. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
[مصاحب، غلامحسین. (۱۳۸۱). دایره المعارف فارسی. تهران: امیرکبیر]
Nawaii, Kambiz, Haji Qasemi, Kambiz. (2011). Imagination and adobe (inference on Islamic Architecture of Iran), Tehran: Soroush. [in Persian]
[نوائی، کامبیز، حاجی قاسمی، کامبیز. (۱۳۹۰). خشت و خیال (شرح معماری اسلامی ایران)، تهران: سروش]
Nazari, Shapour (2012). Old Ardebil Identity 2 Fifth Edition . Ardebil: Seven Treasures. [in Persian]
[نظری، شاپور. (۱۳۹۱). هویت اردبیل قدیم ۲. چاپ پنجم. اردبیل: هفت گنج]
Riyazi, Mohammad Reza (1911). Illustrated Culture of Iranian Art Idioms, Tehran: Al-Zahra University [in Persian]
[ریاضی، محمدرضا. (۱۳۷۵). فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران، تهران: دانشگاه الزهراء]
Shearbaf, Asghar. (2006). Knot and coffering , Tehran: Cultural Heritage Organization of Iran and Sobhan Nour. [in Persian]
[شعرباف، اصغر. (۱۳۸۵). گره و کاربندی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور و سبحان نور]
Sultanzadeh, Hossein. (1996). The Old Windows of Tehran, Tehran: Cultural Studies. [in Persian]
[سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۵). پنجره‌های قدیمی تهران، تهران: پژوهش‌های فرهنگی]
Zomorshidi, Hossein. (1986). The Girih tiles in Islamic architecture and martial arts, Tehran: University Center Press. [in Persian]
[زمرشیدی، حسین. (۱۳۶۵). گره‌چینی در معماری اسلامی و هنرهای دستی، تهران: انتشارات مرکز دانشگاهی]
Jorgensen.M.Golfer. (1986). Medieval Islamic Symbolism and the Paintings in the Cefalu Cathedral, Leiden: E.J.Brill.